

EDELMIRA DOMÈNECH
ROSA Mª RAICH

ANTECEDENTS DE L'ENSENYAMENT DE LA PSICOLOGIA
A CATALUNYA EN EL SEGLE XIX

IV Congrés d'Història de la Medicina Catalana
Poblet, 7-9 de juny de 1985
Actes, Vol. 1

1. INTRODUCCIÓ

El desenvolupament de la Psicologia s'ha fet bàsicament des de dos orígens ben diferents. El primer, i ja des de l'antiguitat, com a part de la filosofia. El segon, des d'un vessant més biològic, va començar a desenvolupar-se activament en el segle XIX. Aquest doble origen ha marcat intensament l'evolució i la situació de la Psicologia fins el nostre temps.

L'ensenyament oficial, és a dir amb el nom reconegut en els plans d'estudi, a Catalunya i Espanya, ha començat de manera ben diferent en els ensenyaments de nivell universitari o de batxillerat. De manera esquemàtica podem dir que la Psicologia comença a ensenyar-se a la universitat en el segle XX i en el batxillerat en el segle XIX. En aquest treball comentarem les dades relacionades amb l'ensenyament de la Psicologia, en el batxillerat, a Catalunya o a càrrec d'autors catalans, en el segle XIX. Són un precedent important del que s'ha ensenyat després a la universitat. Comentarem l'obra dels següents autors:

- L'obra de Pere Felip Monlau, que fou catedràtic de Psicologia a un institut de Madrid (1849).
- L'obra de Pere Codina (1857), catedràtic a Barcelona.
- L'obra de Salvador Mestres (1868), catedràtic a Barcelona.
- El text d' A. Martínez de San Miguel (1893).
- L'obra d'Hermenegildo Giner de los Ríos (1899).
- Una referència a l'activitat frenològica de Julián González de Soto, que fou professor a Figueres des de 1839.

A més d'aquests aspectes, que fins ara han estat molt poc estudiats, els estudis sobre matèries pròpies de la Psicologia van tenir un cert interès en el nostre panorama intel·lectual del segle XIX, també des dels dos vessants, filosòfic i biològic. Hi ha treballs relativament extensos sobre diversos punts: Visió general (Siguán)(1); pensament de Josep de Letamendi (Sarró)(2); de Pere Mata (Domènech)(3); dels frenòlegs (Corbella (4), Domènech (5)), de Martí d'Eixalà; de Llorens i Barba; de Ramon Turró (Cardoner, Domingo (6)) i altres.

2. El text de Monlau.

El llibre de Monlau és el primer que hem trobat d'autor català, en aquesta recerca d'antecedents sobre l'ensenyament de la Psicologia en el batxillerat. L'obra de Monlau és molt extensa i ha estat relativament estudiada des de diversos camps (Calbet, Jutglar (7)). Aquí ens importa el seu text docent de Psicologia.

L'autor, Pere Felip Monlau va néixer a Barcelona l'any 1808, d'origen aranès. Féu els estudis de medicina a Barcelona i de molt jove va dirigir, junt amb W. Picas, el "Diario General de Ciencias Médicas" (1829), revista important d'aleshores. Doctorat el 1833, féu una estada a París. Després fou director de "El Vapor" (1835). Tingué una intervenció destacada en l'obtenció de la primera fotografia a Catalunya. Tingué també una intensa activitat política, com a liberal; docent i en la premsa científica i política. Fou metge frenopata a l'hospital de Santa Creu de Barcelona i alguna vegada perseguit polític i desterrat. El 1847 va guanyar una càtedra de Psicologia i Lògica a l'Institut de Sant Isidre de Madrid. Després fou, un breu període, catedràtic d'Higiene a la Facultat de Medicina de Madrid. El 1859 ingressà a la Reial Acadèmia de la Llengua. Tingué moltes activitats i va escriure molt de moltes coses. Va morir a Madrid el 1871. En aquest resum vital seu ens importa remarcar la seva formació mèdica, biològica; el seu esperit inconformista i els seus interessos múltiples.

L'obra. El 1849 va publicar, junt amb J.M. Rey y Heredia la primera edició del "Curso de Psicología y Lógica", amb el subtítol "para uso de los Institutos y Colegios de segunda enseñanza". De fet són dos llibres junts,

els "Elementos de Psicología" de Monlau, i els "Elementos de Lógica" de Rey. Els dos autors consten com a catedràtics de Psicologia i Lògica a la universitat de Madrid. Els llibres tenen 256 i 290 pàgines; analitzarem el primer.

Els Elementos de Psicología estan dividits en cinc parts: a) Una introducció que tracta de l'existència, atributs i facultats de l'ànima. b) Que tracta de l'Estètica, estudiant la sensibilitat, sensació, sentiment, bellesa, gust, plaer i dolor. c) La "Noologia", que és la més propiament psicològica, però no l'única. Estudia, entre altres aspectes, la intel·ligència, percepció, memòria, imaginació... d) La "Prasologia", que tracta de la llibertat, voluntat, instint, felicitat, i altres aspectes. e) Una breu síntesi de les facultats de l'ànima. Comentarem alguns aspectes del text.

El Concepte de Psicología. Monlau remarca que la Psicologia intenta analitzar els fets de consciència o fenòmens interiors. Diu textualment: "Els fets que passen en el nostre interior, que són les modificacions de la nostra ànima, que només estan a l'abast de la consciència, i que per tant s'anomenen: fets de consciència, fets espirituals, fets psicològics o fenòmens interiors" (p. 15). "La seva observació, que és l'observació interna o reflexió, en principi és una mica més difícil que l'observació externa o sensible" (p.16). Aquests fenòmens poder ésser objecte d'experimentació i també tenen les seves lleis i regles, com els fets de la naturalesa física.

Insisteix en què la Psicologia és una ciència de fets reals, evidents subjectes a l'observació i l'experiment i a lleis constants i invariables... resulta que és una ciència que té un objecte ben determinat, que és una ciència de fets.... fundada en l'observació... que segueix l'únic mètode possible, o sigui la inducció basada en fets reals "una ciencia en fin, cuyos resultados deben inspirarnos tanta seguridad y una certeza tan cabal, al menos, como las ciencias físicas y naturales" (p. 17).

La situa tant entre les ciències positives i experimentals que quan divideix la matèria en dues parts: Psicologia Experimental i Psicologia trascendent, el curs el dedica només a la primera, mentre que a la segona la denomina "metafísica". Té, doncs, una orientació inicial experimentalista, científista, en part organicista. En altres edicions, però, el text és més curt. Per exemple en la cinquena, de 1862, el text té només 99 pàgines, i a més un sumari de 26 pàgines més per a memoritzar i repassar. En aquest text abreujat hi ha una disminució d'algunes de les al·lusions més científistes.

Aquest és un aspecte. Però no sempre és així. La personalitat de Monlau és rica i complexa. Les seves actituds van anar-se modificant i tingué enfocaments eclèctics o ambivalents. Quan parla de la sensibilitat, tot i que coneix els descobriments recents sobre fisiologia del sistema nerviós, a càrrec de Flourens, Magendie, Muller i altres, es decanta per una actitud clarament dualista, amb predomini de l'ànima sobre el cos. Monlau no adopta una actitud clarament positivista, com és el cas de Pere Mata, sinó que tot i que coneix els progressos de la fisiologia "no arriba a actituds deterministes en aquest sentit, sinó que es manté en una prudent postura de superioritat anímica sobre la matèria o en tot cas d'interrelació" (8).

3. L'Obra de Pere Codina i Vilà.

Pere Codina fou catedràtic de Psicologia i Lògica a l'Institut de Barcelona, succeint a X. Llorens i Barba (1847). Fou membre de l'Acadèmia de Bones Lletres, de la qual fou secretari (1852). Va morir a Barcelona a l'any 1858. Es conserva molt poca obra escrita d'ell. Sabem que va traduir el "A system of logic..." de John Stuart Mill (1853). A l'Acadèmia de Bones Lletres hi donà, el maig de 1856, una conferència "Observaciones sobre el sentimiento de lo bello". Tenim també el llibre de text que comentarem. (9, 10).

L'any 1857 publicà unes "Lecciones de Psicología y Lógica" que de fet són els apunts que van recollir els seus alumnes de les explicacions que donava a classe. El text és breu. La part dedicada a la Psicologia té 87 pàgines, distribuïdes en 22 lliçons, que tenen per tant unes quatre pàgines cadascuna d'elles. Són, doncs, textos breus, aptes per a repassar.

Segueix l'esquema de l'obra de Monlau i també, en part, les seves explicacions tot i que hi ha unes certes diferències, derivades en bona part de la seva formació diferent. Monlau és una mentalitat biològica que coneix bé els fisiòlegs, inquiet i amb preocupacions socials. Codina té una formació filosòfica i està molt influït per Martí d'Eixalà, l'escola escocesa i per J. Stuart Mill. És, doncs, un text amb una orientació i impregnació molt més filosòfica que el de Monlau. També és més breu i gairebé sense cites - Codina en posa 2, Monlau 110 -. Però sobre tot està escrit des d'una base i visió diferents.

Es una obra, però, d'exposició clara que intenta basar-se en l'objectivització i en la qual no es troben afirmacions gratuïtes ni contradiccions. Des d'un punt de vista didàctic està ben estructurada, amb un petit resum al començament de cada lliçó. En resum podem dir que tot i seguir Monlau i estar influït per ell l'obra està molt més immersa en un context filosòfic que no pas orgànic; que la influència de Stuart Mill i l'escola escocesa és ben palesa tant en l'alt valor que dóna al llenguatge com a objecte de coneixement psicològic com en la perspectiva moral proposada per aquell i en l'objectivitat del seu treball. (11).

L'extensió que dóna a cadascuna de les tres parts principals de l'obra: intel·ligència, sensibilitat i voluntat, no són massa diferents dels que hi dedica Monlau. En la part que dedica a la intel·ligència hi ha més influència de Stuart Mill que no pas de Monlau. Es tracta d'una Psicologia empírica, amb un paper important de la lògica, i amb una manca d'informació dels aspectes fisiològics. Codina no fa cap esment del paper del cervell en les operacions intel·lectuals, ni en tot el seu llibre demostra tenir o valorar els coneixements sobre els fets fisiològics.

4. L'Obra de Salvador Mestres.

Mestres és l'autor del tercer dels llibres que comentem. Fou capellà, llicenciat en dret i filosofia. Fou professor a Itàlia, a Rímini i a Bolònia i l'any 1848 va fundar un col·legi a Barcelona. Després fou catedràtic de filosofia i així ensenyà psicologia a l'Institut de Barcelona. Fou membre de l'Acadèmia de Bones Lletres i autor d'una obra relativament extensa. Temes del seu interès foren la moral, religió, història sagrada i la metafísica. Queden treballs seus necrològics a l'Acadèmia i un estudi sobre poetes perduts. Va morir l'any 1879 (12). Ara comentarem les seves "Lecciones de Psicologia", publicades el 1868. També féu unes "Lecciones de Lógica" i "Lecciones de Etica", completant la trilogia d'una filosofia de batxillerat que va durar molts anys (13).

El llibre: És una obra curta, en octau, de 144 pàgines a l'edició que hem esmentat. Com la de Codina, està decantada cap a una orientació de base filosòfica més que biològica. Així parla de les "facultades o potencies del alma humana", que divideix en tres parts. L'estesiologia inclou els sentiments i sensacions. En el capítol de la noologia tracta de la consciència o percepció interna, la percepció externa o dels sentits, l'atenció, memòria i raciocini. La tesiologia estudia la voluntat. Una segona secció, brevíssima, tracta dels atributs de l'ànima: identitat, activitat i simplicitat. Finalment hi ha un apèndix en cinc lliçons i onze pàgines que diu "Tratado del alma de las bestias".

L'enfocament del llibre és prou clar des del començament. A la primera pàgina encara es pregunta si existeix o no. Més endavant, quan tracta dels "principios en que se apoyan las ciencias" n'esmenta set, entre ells el de la raó suficient, però ni tan sols albira l'experimentació. Recordem que Monlau, anys abans, situava la Psicologia com a ciència experimental.

En conjunt és un text docent breu, sense una base fisiològica, però que no té una actitud tancada i en part pot considerar-se com a empirista. És menys clar que el text de Codina, i menys objectiu, en el sentit de què ens sembla que força a raonaments cap a punts que li interessien. Potser els trets més originals, en relació amb altres textos semblants són que recull un intent rudimentari de classificació de les intel·ligències, es planteja

l'origen del llenguatge i s'ocupa de l'ànima de les bèsties. Recordem que Martí d'Eixalà, de qui féu la necrològica, va fer també un estudi sobre aquest tema (14).

5. L'obra de Martínez de San Miguel.

Antonio Martínez de San Miguel y Vallejo fou un professor vingut de fora i ens sembla que marca un retrocés respecte a les línies anteriors de Codina i Mestres. Havia nascut a Sòria l'any 1838. Fou professor de l'Institut de Sòria i després, des del 1889, del de Barcelona. Abans de venir aquí ja havia publicat uns "Elementos de Psicología, Lógica y Ética" (1887), que reedità a Barcelona (1893). Publicà també uns "Rudimentos de Derecho", en relació amb l'ensenyament.

La seva Psicologia és un text breu, de poc menys de cent pàgines. No segueix el fil ideològic de Codina i Mestres, influïts per l'escola escocesa i catalana, sinó que més aviat es decanta pel tomisme i el suarisme, amb el que marca una tendència diferent del que s'havia ensenyat abans d'ell. Divideix el text de Psicologia general, especial i sintètica. En la part de Psicologia General dóna una sèrie de nocions sobre la vida i ataca els organicismes o materialistes. La part de Psicologia especial estudia les facultats de l'ànima: sensibilitat, intel·ligència i voluntat. Considera com a sensibilitat interna la relacionada amb la imaginació o la fantasia i com a sensibilitat externa la relacionada amb els òrgans dels sentits. La Psicologia sintètica estudia la unitat de l'ànima i el cos i les interrelacions mútues.

Es un llibre, doncs, diferent dels anteriors. Es mostra absolutament partidari de l'escolasticisme en la divisió de les matèries, del coneixement en sensible i racional, en la justificació de la unió substancial de l'ànima i el cos, en l'enfocament de les polèmiques filosòfiques entorn a problemes psicològics i també en el nombre d'autors que són citats amb més freqüència. En conjunt, en l'obra de Martínez de San Miguel hi ha una saturació argumentativa i ideològica en defensa del tomisme (15).

6. L'obra d'Hermenegildo Giner de los Ríos.

L'últim dels professors que en el segle XIX ensenyà Psicologia a l'Institut de Barcelona fou Hermenegildo Giner de los Ríos. Era germà de Francisco i, com ell, és un introductor de les idees krausistes; representa un enfocament nou. Republicà (16), va tenir una considerable activitat política, fou regidor de l'Ajuntament de Barcelona i diputat al Congrés. Va influir en la renovació de les idees i les actituds pedagògiques aquí (17).

Nascut a Càdis el 1847, estudià a Granada i Madrid.

Fou catedràtic de diversos instituts, des de l'Institut Lliure de Baeza o de Ponferrada, als d'Alacant i Barcelona (18).

Morí a Granada el 1923. La seva bibliografia és molt extensa i variada: fou autor de molts treballs. Ara ens interessa el seu "Resumen de Psicología" (Barcelona, 1899) (19). De fet és un resum de les lliçons de Psicologia que donava el seu germà -en realitat les lliçons de Francisco Giner, E. Soler i A. Calderón-. No es venia separat d'aquestes. Intenta, doncs, ser una adaptació de les idees dels krausistes referents a la psicologia i destinades a l'ensenyament del batxillerat. En resum hi ha poca originalitat personal, però en canvi hi ha una considerable renovació ideològica.

Les aportacions més interessants les veiem, doncs, en aquesta introducció d'un enfocament derivat d'unes bases noves, tot i que en aquest camp no s'havien alliberat del tot de la tradició metafísica. Però amb la nova influència, i havent passat els anys -som a la fi del segle XIX- s'hi reflecteixen noves aportacions i enfocaments. Així la referència a algunes activitats fisiològiques, a les lleis de Weber i Fechner (20), que ja eren d'una època anterior; es dóna importància al cervell i s'esmenten alguns trastorns psicopatològics, des de les alteracions del son fins a l'acció de determinades substàncies (alcohol, opi, altres verins). Però malgrat tot no hi acabem de veure la

decisió d'enfocar la psicologia com una ciència experimental. Potser perquè encara que el krausisme representés un canvi dintre del vessant filosòfic, però no era un canvi substancial, valorant els aspectes biològics.

7. Un frenològ professor a Figueres.

La frenologia fou un sistema psicològic que gaudí d'un cert prestigi a Catalunya durant el segon terç del segle XIX. El seu impulsor fou Marià Cubí (21). Entre els grups de deixebles destacà el de Figueres al voltant de Narcís Gay i Joan Llach. Un dels seus membres fou Julian González de Soto, capellà aragonès que fou professor i director de l'Institut de Figueres. Fou autor d'alguns treballs; defensà la doctrina quan Cubí fou perseguit i més tard fou traslladat a Madrid on va dirigir un col·legi. Esmentem aquest fet, encara que no tenim constància de que es dedicués a l'ensenyament de les matèries pròpies de la psicologia ni ens han quedat proves de que influís, en aquest punt, en els seus alumnes figuerencs.

8. Valoració final.

Hem vist com la psicologia ja s'ensenyava, amb aquest nom, en els plans d'estudis del batxillerat, àdhuc abans que a la universitat. Entre els textos d'autor català, o publicats aquí, destinats a alumnes de segon ensenyament, hi hem trobat diferents tendències. La més organicista, o científista, és la de Pere Felip Monlau, l'únic dels professors estudiats que té una formació biològica. Pere Codina i Salvador Mestres estan influïts per l'escola catalana, trobant-s'hi encara l'empremta de Martí d'Eixalà. Després venen dos professors de l'interior de la península, un de corrent tomista (Martínez de San Miguel) i un altre influït pel krausisme (Hermenegildo Giner). Però tots ells amb un predomini del vessant filosòfic sobre l'experimental. Podem dir, doncs, que al llarg del segle trobem una certa regressió, des de les posicions experimentals a les filosòfiques, i des de la influència del pensament autòcton a la de professors d'origen i formació no catalana, bé sigui amb una influència escolàstica o krausista.

NOTES

- (1) SIGUAN, M. "La Psicología a Catalunya". Barcelona (Ed. 62 col. Llibres a l'Abast. núm. 161).1981.
- (2) SARRO, R.: "El sistema mecánico-anropológico de José de Letamendi". Barcelona (Disc. Ingr. R.A. Medicina) 1963.
- (3) DOMÈNECH, E. "Las ideas de Pedro Mata en el campo de la Psicología de su tiempo". Asclepio, 1980, 32, 137-150.
- (4) CORBELLÀ, J. DOMÈNECH, E.: Un aspecto histórico de la caracterología morfológica: La escuela de frenología catalana. Rev. Psiqu. Psicol. Med. Eur. Amer. 1968, 8, 452-461.
- (5) DOMÈNECH, E.: "La frenología. Análisis histórico de una doctrina psicológica organicista". Barcelona (Semin. P. Mata) 1977.
- (6) CARDONER, A.: "Estudi crític de l'obra científica de Ramon Turró", a "Homenatge a Ramon Turró". Barcelona (I.E.C.) 1950, pàgs. 11-38. v. t. DOMÍNGO, P.: "Turró, hombre del Mediterráneo. Biografía antológica". Barcelona (ed. Pórtico) 1970.
- (7) CALBET, CAMARASA, J.M.: "El pensament de Pere Felip Monlau" Act. I Congr. Hist. Med. Catalana. Barcelona, 1970, IV 281-304. v. t. Monlau, P.F.; SALARICH, J.: "Condiciones de vida i trabajo obrero en España a Mediados del siglo XIX". Barcelona (Anthropos) 1984. Hi ha un extens estudi preliminar d'Antoni Jutglar (pàgs. 9-55).
- (8) RAICH, R.M.: "L'ensenyament de la Psicologia a Catalunya a nivell de Batxillerat" Barcelona (tesi, UAB) 1983, p. 105.
- (9) GEC, 5 pág. 285.
- (10) RAICH, R.M. Loc. cit. pàgs. 144-168.
- (11) Ibid. p. 163.
- (12) Sobre Mestres v. GEC, 10, pág. 13, v. t. Enc. Univ. Ilustr. 34, pàg. 1100.
- (13) PALAU, A.: "Manual del librero hispanoamericano", IX, 145-146, esmenta edicions de 1866, 1867, 1869 i 1871. Hem vist també les de 1868 i 1870. Alguns dels seus llibres es reeditaren profusament; p.e. la Història Sagrada arribà a la 22ª edició, ja mort l'autor (1898) (Palau).
- (14) SIGUAN, M. loc. cit. p. 62.
- (15) RAICH, R.M. loc. cit. 218 i 220.
- (16) NAVARRO, EMILIO: "Historia crítica de los hombres del Republicanismo catalán en la última década (1905-1914)". Barcelona (Ortega y Artís Imp.) 1915 pàgs. 263-268.
- (17) RAICH, loc. cit. p. 227.
- (18) NAVARRO, loc. cit. p. 263.
- (19) v. la seva bibliografia a Palau, VI, 197-198.

(20) RAICH, loc. cit. p. 261 i 262.

(21) v. DOMENECH, E. (1977) pàgs. 131-133.